

ՔՈՒՉՍԿ ՆԱՀԱՊԵՏԻ ԵՐԴԵՐԸ

(Շուէր պ. Մ. Արեղեանին).

Բ.

Նահապետի գաղափարները և զգացմունքները. կնոջ սէրը նրա երգերում և նրա ետրը. ա. դրբից արած պատմութիւնները. Նահապետի խրատները. ժամանակակից կեանքի նկարագրի բացակայութիւնը Նահապետի երգերում:

Նահապետի երգերում, ինչպէս և ցոյց է տալիս ընդհանուր վերնագիրը, մեծ տեղ պիտի ըռնէին «հոգւոյ և սիրոյ» վերաբերեալ երգերը. և ալիպէս էլ է, սակաւն «սիրոյ» երգերը քանակով աւելի շատ են: Իր ալի սիրոյ երգերում Նահապետը երգում է մի սիրահարուած երիտասարդի պէս իր «եարը», որ գրեթէ մինչև վերջը նրա համար անմատչելի մի բան է մնում. Երգչի համար պարզ չէ թէ երբ սկսուեց իր մէջ ալի սիրոյ զգացումը կամ թէ ինչպէս լառաջացաւ ալի: Այսքանը միայն գիտէ, որ ինքը «անմեղ կանգնած» էր և նրա սէրը «զէտ նետի չարխէն ելաւ ու եկաւ իր սիրտը գամուեցաւ»: Ինչ և իցէ, նրա համար անբացատրելի կերպով ծնունդ է առնում նրա մէջ սիրոյ զգացումը և անուհետեւ նա ամբողջ սրտով նուիրում է իր ետրի գովասանքին:

Նրա ետրը «հաներ է գունդգուն կապալ, կոճակ շարեր, որի օղակն է կանանչ» և իր ետրի ալի երկներանգ շորերից հիացած բացակայում է՝ ամօրիկ իմ ետրին արէք, զինչ հագեր ամենն է կանանչ: Ալի կանաչ շորերով ետրը, որ աննման է և ամալն չէ բերեր նրան նման, ունի չսիրուն երես, որ լուսին ի մօտն է գերի, թուխ աչք ու կամար ունեք, որ քան զծովն կու զարնէ ալի» (43 եր.), ալ և «ալիքի նման վարսեր ունի, որ քամին կանէ տարուբեր», ուսի

ծառից աւելի հասակ ունի և ամբողջութեամբ սքան զկարմիր խնձոր բոլորեալ է: Այսպիսի մի գեղեցիկ ետրի սիրով թափառում է երգիչը և հանդիպած գետակին յիմնելով իր սիրտն էլ նորա մօտ է բաց անում, նրան էլ իրեն պէս սիրահարուած է երեակալում որ զժուածի պէս օր ու գիշեր ղէպի «օտար աշխարհ» է գնում իր ետրին հասնելու: Այս գետակի պէս ինքը երգիչը ևս ճանապարհ է ընկնում ղէպի իր ետրի տունը: Նա առնում է Վարջիկ մը անուշ գինի ու «խօշեարի դուռն է գնում», կանչում է Վաշեարում զդուռն բաց, ձիւն եկեր ոտվիս կու մըսի», բաց դուռը չի բացւում: Երգիչը հասկանում է, որ իր ետրից իրեն զատողը նրա մայրն է, ուստի երգում է.

«Կրակն ի լերկնից ի վալը թող

Ձքո մայրն ամէն էրէ,

Որ զիս ի քէն իգատ,

Ձքեղ չիսնէ օտար կու պահէ» (35.)

Այսպէս երգիչը չտեսնելով իր ետրին հիւանդանում է, աղեղնում, խնկի նման է դառնում ու «զափրանի» գոյն ստանում և հաստատ իմանալով որ դեռ մահուան օրը չի եկել ալ իր ետրի սիրուցն է հիւանդացել, թուղթ է գրում կամ «բարձրագնաց լուսնի» միջոցաւ բարև է ուղարկում իր ետրին ասելով թէ.

«Առ խնձոր արեկ զիս ի տես

Ձիմ ցաւուն դեղն դու գիտես

Ինձ օտար հէքիմ չի բերես» (28).

Այնուամենայնիւ ետրը իւր սովորութեան համաձայն միշտ խաբում է երգչին և երգիչը շատ համբերելուց լեռով այս անգամ էլ բարկանում է ասելով՝

«Քանի կենում քեզ ապով,

Քանի մէկ էրիմ կրակով...

Կշտացեր եմ սուտ խաբելով.

Թէ չես սիրեր ըղորդ սրտով,

Սուրբ Սարգիս, Աստուած քեզ խռով»

Սակայն Քուչակ Նահապետը ալսքանով չի բաւականանում. նա շարունակ մէկը միւսից գեղեցիկ պատկերներով երգում է իր սէրը և եթէ ընթերցողը կամ ունկնդիրը այս կերպ չի հասկացել նրա սիրտը, զգացմունքը, աշխատում է մի ալ աւելի գեղեցիկ և պարզ պատկերով լալտնել նոյնը: Եւ ահա նա դիմում է ծաղիկների մի խմբի, որոնց միջից ընտ.

ըսում է վարդին, որովհետև սա իր ետրին նման է: Նա արդ վարդին պահում պահպանում է իր աչքի լուսի պէս, չի թողնում նորն իսկ որ արդ վարդը օտար ջրով ջրուի, որ մի գուցէ չորանայ, ալ իր «աչքից առու է հանում» և իր արտասուքի առուակով նրա արմատներն է ջրում, որ «պալծառանայ» (44): Եւ երգիչը իր արդ վարդ-եարին «էմանէթ» է տալիս իր հաւատարիմներին, որ վարդի մէջ պահեն միշտ: Ինքը օտարութեան է դնում և պատուիրում՝

«Թէ երթամ ու շուտով դառնամ
Չամանաթըս ի տէր հասուցէք,
Թէ երթամ խարիպուկ մեռնեմ,
Վարդն ձեզ, դտէրն լիշեցէք» (30):

Այդ օտարութեան մէջ նա մի գերի է երեւակայում իրեն, որ միայնակ մնալով օրերը լալով է անցնում և վախենալով թէ մի գուցէ շատ լաց լինելուց աչքերից զրկուի, մարդ է ուղարկում ետրի մօտ ասելու թէ՝

«Լսեր եմ որ վարդ ունիս,
Ուղարկի տէստէ մի գերուս,
Պագնեմ աչերուս դնեմ
Որ դադրի աչերս ի լալուս» (40):

Մի ուրիշ անգամ երգիչը սկսում է զանազան նմանութիւններով իր և իր ետրի ինչ լինելը պարզել: Երկուսն օրինակ, նրա ետրը մի մատանի է, իսկ ինքը երգիչը արդ մատանու անբաժան ակն: Կամ ուր «պաղ աղբիւր մի կար ետրը արդ աղբիւրի մօտի «կանանչն» է, իսկ ինքը «ցօղն ի վերար»: Ետրը մի խնձոր է ծառի ճղին իսկ ինքը «կանաչ թփիկ ի վերար»: Թող փորձէ մէկը քաղել արդ խնձորը և անա կշորանալ թէ թուիւր և թէ ամեն ինչ: Այդպիսի ետրին սիրող երգչի սիրտը համակուած է մի անհուն, մեծ սիրով, և արդ սէրը իր անհունութեամբ գտնուում է մի «անլատակ ծովի» մէջ, ուր «քեաֆեր ալին է պահապան»: Երգիչը լողում է արդ անհուն ծովում և շատ «նլ ու մուտ» անում, որպէս զի «սիրոյն տիրաճալ» կարողանայ, արդ սիրոյն, որ «աշխարհ գալով եկաւ նրա սիրտը թառեցաւ, հապա իր սրտէն ի դուրս ելաւ չերկրէ չերկիր թափեցաւ» ապա եկաւ նորա զգուխը եկաւ և լղեղն եկաւ թառեցաւ, աչիցն արտասուք ուղեց, — նա արին ի վար վաթեցաւ» (33): Բայց երբ պատահում է, որ իր ետրին որ և է կերպով ձեռք է բերում, արդ դէպքում, քանի որ ետրը ի-

մօտն է, նրան ժամանակը թւում է դարուն, «կանաչ ու ցօղն ի վերալ», բայց երբ հարը հեռանում է, կարծես արդէն ձմեռ է, «ձիւն եկեր եղեմն ի վերալ»։ Նրա հարը իր մօտն է և ահա նա ուղտւմ է որ զիշերը երկարանալ և եթէ հնար է, մի տարի դառնալ։

«Իմ եարն ինձի հիւր եկեր.

Առաւօտ, դու ի դատ կեցիր,

Որ դմեր խաղն կաւիրես.

Գաս զլուսն ի վերալ բերես,

Ջիւս իմ եարէն բաժանես» (29)։

Նրդչի երջանկութեանը գրեթէ չափ չկաւ. նա պատկերով ներկայացնում է իր անցեալ վիճակը թէ ինչպէս իր սիրտը մի կաթնալ էր մինչև այժմ, որի մէջ եփում էր եարի «դուսան», իր «անձիկը չոր փալտ էր եղեր ու զկրակն ի վառ կու պահէր», սակայն եթէ միտը եփելուց լետու կրակը դադարեցնում են, իսկ իր սրտի կաթնալում թէև «թողեր է միտն զիւր ոսկորն «բայց և արնպէս «դեռ ի կրակն փալտ կու ձգէր»,—մինչև հիմա այս դրութեան մէջ էր և այժմ որ պիտի մխիթարուէր և իբրև փալտ՝ վառուելուց առ ժամանակ ազատ մնար-կրկին նրան չի լաջողում եարին մօտենալ, դարձեալ անմխիթար է մնում։ Իր այս վիճակը ինքը երգիչն էլ չի հասկանում. մի անորոշ, տարտամ վիճակ է, կարծես անմատչելի մի բանի է ձգտում և ալք անհաճու դրութիւնից ելնելու համար վերջապէս դիմում է եարին և կէս՝ խնդրքի ու կէս՝ պահանջի ձևով ասում է. «կամ առ զիս ի ծոցդ ի քուն

կամ տէսթուր տուր երթամ ի տուն»։

Եւ երբ անողորմ եարը ոչ այն է անում և ոչ էլ միտը, ալ ասում է որ «հանցեղ երերուն (պիտի) պահեմ մինչ որ դալ լուսն առաւօտուն» (43)—երգիչն ալ ևս դիմանալ չի կարողանում և անիծում է եարին հետևեալ ձևով.

«Ես մեռնեմ ի քո վերալ

Դու զքո ծամդ կտրես,

Կտրես մաշալալ վառես

Ձեռքդ առնուս ու դիս փնտռես...»

Գաս իմ հողակոտի վրալից անցնես, տեսնես խղճուկիս չիբիմը, աչքերդ լցուին լորդահոս արցունքով, վղիս փարեւ կամե՞նաս, բայց փոխարէնը «ապառաժ վէմա՞ դրկես ու համբուրես (44)»։

Մի ուրիշ տեղ Գուշակը երանում է ալն քաջին, «որ առեր իւր եարն է փախեր, ոնց որ զկամուրջն անցեր, ջուրն էլէր զկամուրջն է տարեր և ձնիկ, օղեմնիկ եկեր, զոտմնուն հետքն է կորուսեր» (27)։ Բայց ինքն էլ վերջապէս այս անօթաւոր աշխարհից զզոււմ է և համոզում է եարին որ միասին «լալն աշխարհն» զնան, ալն աշխարհում մնան, անվախ ու ապահով ապրեն և չմնան այս աշխարհի վրայ ու շարունակ «դողան թէ ինչ կու լինի»։

Այսքան, և դեռ աւելի շատ ձեերով Նահապետը երգում է իր եարին որպէս մի սիրու առարկայ միայն։ Նրա երգերից երևում է որ նրա ետը միայն մարմին ունի առանց հոգու և առանց ներքին գեղեցկութեան։ Թէ ունի արդեօք Նահապետը ուրիշ երգեր ևս որոնց մէջ երգած լինի իր եարի ալն ներքին գեղեցկութիւնն ևս—այդ լալտնի չէ, թէ և հաւանական է։ Բայց մեր ձեռքը հասածներից ալդպիսի բան չի երևում։ Սակայն Քուշակը միշտ էլ իր ետրով չի դառնում։ Որքան էլ աշխարհիկ երգիչ լինէր նա, ալնուամենայնիւ իր ժամանակի ոգու ծնունդ էր, ուստի և նրա երգի նիւթ է դառնում երբեմն կրօնական բովանդակութեամբ պատմութիւններ, ս. գրքից զանազան դէպքեր։ Այսպէս օր. նա փառաբանում է Աստուծոյ անունն.

«Որ զբարեաց դուռինն է բացեր
Զաշխարհս գեղեցիկ ստեղծեր
Եւ երեք դիմաց բաժաներ
Զհրեշտակս ի լերկինս զրեր.
Ադամալ զղրախտն տուեր
Զերկիրս անասնոց տըվեր
Անբանից տեղիք զսա շիներ» (31)։

Օրհնում է Աստուծոյ ստեղծագործութիւնը որովհետեւ Աստուած երբ զաշխարհս արար

Զհողն զջուրն, զքամին շրով
Մթխալ մ' աւելի չարաւ
Կշռեց զամէնն չափով» (32)։

Մի ալ տեղ պատմում է Ադամի դրախտից արտաքսուիլը, որի պատճառը օձից խաբուելով թղենու պտուղ ուտելն էր, երգում է թէ ինչպէս Գաբրիէլ հրեշտակը իջաւ երկնքից և աւետեց կուսին նրա «շնորհօք լղանալու» մասին, թէ ինչպէս լի հօրէ առաքեալ բանն ծնաւ մարմնով ի կուսէն և կնիք

կուսին ոչ խախտեցաւ, և թէ ինչպէս ս. կոյսի ասնձն լցեալ շնորհօք ի տէր ցնծացաւ և հոգին ի փրկիչն Աստուած» (30)։ Ապա նա շարունակում է պատմել Քրիստոսի ծնունդը արի մէջ և լետոյ ինքն էլ միանալով «փառք ի բարձունստ երգող հրեշտակների հետ, օրհնում է այն ամեծ լոյսի» ծնունդը, որ «ի լարիւոյն հատեալ առ կոյսն լալրն ծագեցաւ» (30—31)։ Ուրիշ տեղերում Քուչակ երգի նիւթ է շինում Քրիստոսի խաչի վրայ բարձրանալը, կամ ս. գրքից բերած օրինակներով խրատում է լսողին որ եթէ «ճուհար ունի ի խոզուն առջև չը վաթէ», ալ աշխատէ Աստուծոյ ունեցած հացից ձեռք բերել և նորա սկենաց աղբրէն ջուր ըմպել» որ «անմահ մնասցէ»։

Սակայն Քուչակ Նահապետը ս. գրքից քաղած խրատներից զատ ունի և իր սեպական խրատները, որ բաւական մօտենում են այժմեան մեր ժողովրդական մի քանի խրատական առակաւոր դարձուածներին։ Իր խրատների մէջ Քուչակը գրել-խաւոր ուշադրութիւն դարձնում է ազխտութեան վրայ։ Նա նմանեցնում է միտքը մի նաւավարի, որ բարձեր է իր նաւին շատ «շահաւոր գանձեր» և աշխատում է ծովի ափը հասնել։ Ուսումը մի լոյս է, որ վառուելով տգէտի հոգում, լուսաւորում է նրան մթութեան մէջ։ Ուստի խրատում է միշտ «սիրով ուսման ջանալ»։ Նոյնպէս խրատում է, որ մարդիկ դատարկ գլխով «բարձրագնաց» չլինին, ալ ընդհակառակը պտղով՝ ծանրաբեռնուած ճիւղի պէս խոնարհ լինին։ Երգիչը ասում է որ առհասարակ պէտք է խրատել նրան միայն, ով խօսք է լսում։ Եւ այնպիսի մարդու հետ՝ հարկաւոր է ընկերանալ և ցոյց տալ, որ «անշահ, անօգուտ բան ու մեղադրանք է քուֆր ասելն», որ մարդ «զալլոց մեղքն քննելու» փոխարէն՝ «երկար մտօք» իրեն պիտի քննէ և «զմահուն օրը միշտ լիչէ» (32, 36, 37)։ Երբէք բարեկամութիւն մի արա այն մարդու հետ, որ քո գնալուց լետոյ քեզ բամբասում է։ Այդպիսի չըջապատի մէջ դու պիտի հաւատաս միայն քո բազուկին։

«Քանի բազուկդ ի բան կենալ

Նատ եղբայր ու շատ սիրելի։

Բազուկդ ի բանէ ընկնի,

Ոչ եղբայր և ոչ սիրելի» (35)։

Եւ լետոյ երգիչ Նահապետը օրհնում է իր խրատները պահողին և աղօթում որ նա «զանոնց բարին վախէ»։

Բացի սոցանից Քուչակ Նահապետի երգերում գտնում

ենք և միջնադարեան առակաների և անէծքների օրինակներ
ևս: Օր. համար, նա մի տեղ անիծում է նրան, առի որ սերտը
տէր մարդուն չողորմիւ: ալդ անողորմ մարդը լթող մեռնի,

իր մահն ի մորին լինի

Ձեր բերնին հաղորդ չգտնուի.

Աղուէսն իւր լալկան լինի,

Գալլ ու ագռաւն իւր հաբեղանի,

Շունն ալ իւր մատաղ լինի

Ու ագին զէտ մոմ թող վառի» (33).

Մի ուրիշ տեղ Նահապետը այս կերպ երգի նիւթ է չի-
նում երեք զանազան առականեր, որոնց նիւթն է առիւծի,
չահէնի և կաքաւի որսը, եղնիկի եղջիւրը և գետնին կուտ
չուտող հաւը:

Ահա, գրեթէ, սոքա են կազմում Քուչակ Նահապետի
քնարի բովանդակութիւնը և իր գաղափարները տեսանք թէ
ինչպէս է երգում: Բայց հարց կարող է ծագել թէ՛ հապա ինչ
է երգում Նահապետը իր ժամանակակից կեանքից: Այս հար-
ցին, դժբաղդաբար զրական պատասխան տալ չենք կարող: Իր
ժամանակակից կեանքը նրա երգերում գրեթէ մի տողի տեղ ան-
գամ չի գտել: Նա ապրում էր ԺՋ. դարում, ալնպիսի մի ժա-
մանակ, երբ Պարսից ու Օսմանցոց կռիւները Հայոց երկրում
անպակաս էին: Սէլիմ-Սուլթանը և Շահ-Իսմայէլը իրենց կռիւ-
ներով աւերեցին Հայաստանը մինչև 1515 թիւը, Չալդրանի
դաշնադրութիւնը, սակայն զրանից լետող էլ երկիրը խաղաղ
չէր: Շարունակ հալածանք, կեանքի անապահովութիւն և ալդ
բաւական չէր, վրալ հասաւ 1517-ին Սէլիմ-Սուլթանի և
1543-ին Սուլէյման Սուլթանի անազորոյն հրամանները—հա-
ւաքել ամեն կերպ քրիստոնեայ մանուկներ և Պօլիս ուղար-
կել—ընդդիմացող մայրերը գլխատում էին և երկրի իրարան-
ցումն ընդհանուր էր: Քիչ լետող Թահմազ Ա. արշաւում է
Հայաստան և իր ասպատակութիւններով ընդհարում է Սու-
լէյման Սուլթանի հետ, և այս երկուսի կռիւների մշտական
հետեանքն էր ժողովրդի կամովին գաղթը կամ փախուստը,
կամ լաճախ մոլեռանդ միապետների ձեռքով կատարուած գե-
րեմարութիւնները: Ահա այսպիսի մի ժամանակ է ապրել մեր
Քուչակ Նահապետը և միանգամայն զարմանալի է մնում մեզ
համար թէ ինչպէս է, որ այսպիսի հանգամանքերի մէջ
ապրող երգիչը ահագին կտորներ է նուիրում իր երգերի մէջ:

իր եարի գովասանքին, բայց մի քանի խօսքով, դէթ մի ան-
ցողակի ակնարկութիւն անգամ չի անում իր ժամանակի դառն
վիճակի վրայ, որի մէջ ինքն ապրել է, հետեապէս և ամեն
վարկեան ալ զվիճակի դառնութիւնը զգացել: Սակայն, գու-
ցէ, Նահապետը ալ զպիսի բովանդակութեամբ երգեր գրել է
բայց մեր ձեռքը չեն հասել: Այդ հաւանական է, բայց առ-
աւել մեզ հառաժներից ալ զպիսի բան չենք տեսնում: Նրկու-
տեղ միայն Քուչակի երգերում դառն վիճակի արտաբայութե-
ան տողեր ենք գտնում, սակայն պիտի ստիպուած լինենք
ալ զմի քանի տողերը խիստ ալլաբանութեամբ բացատրել, որ
կարողանանք ասել թէ դրանով իր ժամանակի մասին ակնար-
կութիւն է անում: Այսպէս օր. երգիչը մի տեղ սարսափելի
բան է ներկայացնում «մարդո՛ւ շառ», զրպարտութիւնը, և
ալ «դառն անչափ չար է, որ գաղանն լիրմէն կու վախէ»
(35): Մի ուրիշ տեղ երգիչը ներկայացնում է հաւի սողորմ ու
լալի՝ վիճակը, որ «ոչ գիշերը քուն ունի և ոչ ցերեկն ի վար-
կու կանգնի», ալլ միայն «մէկ պահ մի դադար ունի» և ալդ
էլ ալն ժամանակ, երբ «լոտիցն ի վար կու կախուի» և «եր-
կու կաթ արիւն» թափելով աչքերը «կու թռչի» (36): Զուր-
կլինէր ընդունել թէ այս օրինակներով երգիչը իր ժամանակն
է ակնարկում, որովհետեւ առաջին՝ Քուչակի պէս մանրամաս-
նութիւններ սիրող մէկը իր ժամանակակից կեանքի մասին
զաղափար տալու համար դժուար թէ բաւականանար մութ,
ալն ևս հեռաւոր ալլաբանական ակնարկներով, և երկրորդ՝
ոչ միայն «մարդու շառ» կամ «հաւը», ալլ և շատ լաճախ եր-
գիչները անպիսի բաներ են իրենց երգի նիւթ շինում օր-
կարծիս միայն ժամանակ անցնելու համար են գրել, օրինակ
մէկը գովում է իւր հայրենիքի հարիսան, միւսը հիանում է
իր չախուի (դանակի) վրայ, մի ուրիշը գովում է իր թաշկինակը,
չորրորդը գանդատում է իրեն անհանգիստ անող ճանճերից և
ալլն ¹⁾: Հետեապէս և Նահապետի այս տողերը մարդու շառի
և հաւի մասին ուրիշ ոչինչ չեն, բայց եթէ իսկապէս հաւի վի-
ճակի վրայ խղճահարութիւն և մարդու շառի վրայ զգուանք

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ ԹԱԴԵՈՍԵԱՆ

(Վերջը միւս անգամ)

¹⁾ Պոստանեան. Հոր ժողովածու I. եր. Գ.